

основі усвідомлення невід'ємності і неспростовності природних прав людини. З огляду на це у статті простежується, яким чином упродовж історії розвивалися ідеї права.

Наголошується, що категорія прав людини діє виключно у відносинах між людиною і владою. Права людини – це межі влади. Вони визначають ту сферу життєдіяльності людини, в яку держава не може втручатись, і ті обов'язки, які має держава щодо людини.

Як висновок констатується, що сьогодні законодавчо закріплене правове положення людини, яке своєю основою має саме природно-правову концепцію, що обумовила як первинні принципи свободи та невід'ємності, невідчужуваності прав людини, які належать їй від народження. Визначаються орієнтири у взаємовідносинах держави і людини – свобода, рівність, верховенство права, універсальність прав людини, взаємність відповідальності.

Ключові слова: верховенство права, відповідальність, держава, людина, природні права, свобода, цінність.

Чепульченко Т. А. Права человека как ценность в современном государстве

В статье осуществляется теоретико-правовой анализ прав человека как ценности в государственно-правовой деятельности. Отмечается, что острота проблемы особенно очевидна в связи с тоталитарным прошлым нашей страны и грубым нарушением прав человека. На современном этапе в Украине отношения внутри гражданского общества должны формироваться на основании осознания неотъемлемости и неопровержимости естественных прав человека. Учитывая это, в статье прослеживается то, как на протяжении истории развивались идеи права.

Подчеркивается, что категория прав человека действует исключительно в отношениях между человеком и властью. Права человека – это границы власти. Они определяют ту сферу жизнедеятельности человека, в которую государство не может вмешиваться, и те обязанности, которые имеет государство в отношении человека.

Как вывод констатируется, что сегодня законодательно закреплённое правовое положение человека, которое своей основой имеет естественно-правовую концепцию, которая обусловила в качестве первичных принципов свободу и неотъемлемость, не отчуждаемость прав человека, которые принадлежат ему от рождения. Определяются ориентиры во взаимоотношениях государства и человека – свобода, равенство, верховенство права, универсальность прав человека, взаимность ответственности.

Ключевые слова: верховенство права, ответственность, государство, человек, естественные права, свобода, ценность.

Chepulchenko T. Human rights as a value in the modern state

The article is theoretical-legal analysis of human rights as values in state and legal activities. It is noted that the severity of the problem especially acute in connection with the totalitarian past of our country and a gross violation of human rights. At the present stage in Ukraine's relations with civil society should be formed on the basis of realizing the inalienable and irrefutable natural rights of man. Given this, the article traces how the history evolved of the idea of law.

It is emphasized that the category of human rights is valid only in relationships between man and power. Human rights are the limits of power. They define the sphere of human life which the state cannot interfere, and the duties which the state has in relation to a person.

As a conclusion it is stated that the law enshrined the legal status of the person its basis is natural law concept, which resulted as the primary principles of freedom and inalienable, not the transferability of the human rights that belong to him from birth. Identifies landmarks in the relations between state and people – freedom, equality, rule of law, the universality of human rights, reciprocity, responsibility.

Key words: rule of law, responsibility, state, people, natural rights, freedom, value.

УДК 340.114

*Юрій Вадимович Шеляженко,
аспірант ВНЗ Університету економіки і права «КРОК»*

АВТОНОМНЕ ЗНАЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Поняття верховенства права достатньо ґрунтовно вивчене правниками з погляду інтересів держави, оскільки традиційно саме на державу покладається обов'язок забезпечувати верховенство права. Однак реалії сучасного світу, де все більшого значення набуває автономія недержавних інститутів, зумовлюють пошуки такого розуміння верховенства права, яке могло б реалізуватися у правовій позиції будь-якої інституції, і передусім особи, яка в людиноцентристському суспільстві є первинним суб'єктом суспільного життя.

Е. Янг розрізняє формальне розуміння верховенства права як ідеології покарання виключно на підставі закону та сутнісне розуміння верховенства права як загального принципу, що гарантує індивідуальну свободу, тобто особисту автономію та рівність для всіх [1, с. 102]. А. Сомек вважає, що новий конституціоналізм заснований на пріоритеті прав суверенних людей для суверенної влади, котра служить правам людини як рівна серед інших [2, с. 17]. Г. Мюллер стверджує, що у сучасній глобальній моделі конституційних прав людини розвивається теорія єдності прав у формі загального права на особисту автономію, тобто права на все, що відповідає інтересам суб'єкта відповідно до його самовизначення [3, с. 1]. М. Козюбра пов'язує верховенство права із теоретичним і практичним розрізненням права і закону, яке характерне для англо-американської традиції та поступово включається у розуміння правової держави у континентальній Європі, зокрема в Німеччині; що узгодження доктрин верховенства права та правової держави здійснене у Доповіді щодо верховенства права, прийнятій Європейською Комісією «За демократію через право (Венеційська Конвенція) у 2011 р.; наводить думку розробника

доктрини верховенства права, класика британського конституційного права А. Дайсі, що права і свободи особи є основою, а не результатом права країни, і конституційні норми є не джерелом, а наслідком прав осіб [4]. А. Заєць, аналізуючи вчення І. Канта про природне людське право свободи, зазначає, що основою права є автономна воля, а загальним правовим законом є необхідність узгоджувати власну волю зі свободою кожного [5, с. 9]. На думку В. Копейчикова, ігнорування особистої автономії призводило до суттєвого спотворення демократії при нацистському та комуністичному тоталітарних режимах [6], тому в центрі сучасної української національної ідеї стоїть особистість, її добробут, культура, щасливе та благополучне життя; національний розвиток потребує визнання людини найвищою соціальною цінністю, забезпечення універсальної свободи, рівності та справедливості, створення ефективного правового механізму реалізації суб'єктивних прав людини [7].

Мета статті полягає у тому, щоб: з'ясувати автономне значення верховенства права як принципу, яким може керуватися у правових відносинах будь-який суб'єкт права, а не тільки держава; встановити універсальні ознаки верховенства права та дати відповідне визначення, однаково коректне з правових позицій державництва (національного суверенітету) та людиноцентризму (особистої автономії); запропонувати форму закріплення людиноцентристського значення верховенства права у Конституції України.

Особиста автономія є сукупністю суб'єктивних прав і свободою вибору правових засобів реалізації інтересів суб'єкта права [8]. Слово «автономія» у перекладі з грецької (*αυτονομος*) означає «свій закон», і таким «законом» у приватноправовій сфері можуть служити переконання людини, правосвідомість, а у публічному праві – правова позиція, самостійно обрана стратегія і тактика правомірної поведінки приватних осіб та організацій, які користуються особистою автономією.

Верховенством права для особи, як і для держави, є пріоритет дотримання закону в своєму волевиявленні. Тут доцільно нагадати сентенцію Піттака, одного з семи мудреців Стародавньої Греції: підкоряйся тому закону, який ти постановив сам для себе.

Звичайно, встановлення для себе «свого закону» не применшує значення та обов'язковості формалізованих публічних нормативно-правових актів. Встановлюючи закони для себе та виконуючи їх, приватна особа розвиває навички самодисципліни, необхідні для сумлінного дотримання національного законодавства, порушувати яке надто дорого і не вигідно для переважної більшості людей – тому правова категорія особистої автономії пов'язана з економічним розумінням раціональної максимізації, розумної турботи людини про власні інтереси [9, с. 32].

Добропорядна людина не порушує право держави, так само як правова держава не порушує права людини. Інакше кажучи, суб'єкт права, який визнає верховенство права, стоїть на неконфліктній правовій позиції, будує власну правову систему, яка дає йому змогу узгоджувати власні інтереси з інтересами інших, поважаючи суб'єктність інших, оскільки саме здатність мати і воля (сила) реалізувати притаманні собі інтереси є визначальною ознакою суб'єктності. Такі міркування ведуть до розуміння автономного значення верховенства права, можливості реалізації цього принципу в правовій позиції будь-якого суб'єкта права, навіть за межами впливу правової системи держави.

Венеційська Комісія, аналізуючи поняття верховенства права, взяла за основу визначення Т. Бінгема: верховенство права означає, що всі особи та владні інститути у межах держави, публічні чи приватні, повинні підкорятися публічно створеним законам, які набувають чинності (загалом) наперед, і на основі яких публічно здійснюється правосуддя, вони також повинні мати змогу користуватися благами цих законів [10].

Для переходу від державного до автономного значення верховенства права у цьому визначенні, на думку автора, доцільно було б розширити у дусі людиноцентризму пропонувані державоцентристські межі суб'єктності та надати автономного змісту категоріям публічного та правосуддя, тим паче, що для англо-американської традиції верховенства права не характерні поділ права на приватне та публічне і жорстке відокремлення державної системи правосуддя від загальнолюдського обов'язку турбуватися про справедливість усіх людських відносин.

З урахуванням наведених міркувань, автономне значення верховенства права полягає у тому, що всі суб'єкти права в усіх правових відносинах, публічних (тобто при реалізації спільних інтересів) та приватних (тобто при реалізації власних інтересів) повинні дотримуватися визнаних і визначених ними норм (законів), як правило, попередньо проголошених, на основі яких здійснюється розсуд про справедливість, виявляються факти її порушення і встановлюється відповідальність для її відновлення (правосуддя), причому система визнаних норм (законів) суб'єкта права по можливості уникає конфронтації з такими системами інших суб'єктів права, визнає їх право відстоювати власні інтереси та користуватися доступними благами. Таке розуміння верховенства права пов'язане з природно-правовим прагматизмом, що у правозастосуванні прагне до економії зусиль, особливо економії легального примусу, ощадного використання силового ресурсу при реалізації правового ідеалу, та визнає зразковими нормами права, пізнані на практиці закони природи, які виконуються завжди і всюди внаслідок причинно-

наслідкових зв'язків і тому не потребують жодного примусу для їхньої реалізації, хоч і не можуть бути правовим ідеалом самі собою, без доповнення перспективним баченням розвитку реальності в інтересах людини та емпіричним пізнанням об'єктивних наслідків застосування різних методів реалізації обраного ідеалу.

Ознаки верховенства права, визначені Венеційською Комісією, з погляду автономного значення верховенства права набувають розширеного значення: законність є підпорядкуванням власних інтересів правовим нормам (законам); юридична визначеність є постулюванням і практичним вираженням у правовідносинах чіткої індивідуальної правової позиції; заборона свавілля є недопущенням порушення інтересів інших при реалізації своїх інтересів; надання доступу до незалежного правосуддя є здатністю суб'єкта права до справедливого правового розсуду, відкритість для критики та прагнення добровільно вирішувати конфлікти інтересів, абстрагування від власних інтересів при вирішенні конфліктів; дотримання прав людини є пріоритетом чесного розуміння і справедливої реалізації універсальних інтересів усіх людей; заборона дискримінації та рівність перед законом є повагою до правосуб'єктності кожної особи.

Історичний досвід інших європейських країн свідчить, що Україні ще доведеться пройти шляхом від правової держави до верховенства права. Як зазначив М. Козюбра, у континентальній Європі, зокрема в Німеччині, розвинулася альтернативна верховенству права доктрина правової держави, яка зосереджує увагу на природі не так права, як держави, хоча акцент при цьому зміщується з інститутів державної влади на її гуманістичну, людську сутність, яка можлива лише в умовах свободи громадян. Наступним етапом, за спостереженням дослідника, є зближення розуміння правової держави та верховенства права під впливом боротьби з нацистським позитивізмом; наприклад, відповідно до Основного закону Федеративної Республіки Німеччина 1949 р. державна влада має підпорядковуватись загальноцивілізаційним цінностям, вищими з яких є недоторканна людська гідність, непорушні й невідчужувані права людини. В українських умовах до подолання правового позитивізму мотивує історична пам'ять про злочини не тільки націонал-соціалістичного, а й комуністичного тоталітарного режиму.

Конституційна реформа в Україні потребує перегляду позитивістських норм чинної Конституції. Наприклад, у ч. 1 ст. 92 Конституції України стверджується, що виключно законами України визначаються права і свободи людини та громадянина. Якщо визначення державою прав громадян безспірне, то «одержавлення» прав людини виглядає абсурдним. Права людини є природними та невідчужуваними і визначаються передусім власними інтересами та правовим волевиявленням людини; це впливає із принципу верховенства права і має бути визнано у статтях 8, 92 Конституції України.

Автономне значення верховенства права полягає у тому, що усі суб'єкти права визнають право кожного відстоювати власні інтереси та користуватися доступними благами, уникають конфронтації та конфліктів інтересів, в усіх правових відносинах дотримуються визнаних і визначених ними норм (законів), як правило, попередньо проголошених, на основі яких здійснюється розсуд про справедливість, виявляються факти порушення права і встановлюється відповідальність для відновлення справедливості.

Ключову роль у забезпеченні верховенства права в сучасному світі традиційно відіграє такий суб'єкт права, як держава. Правова держава, тобто держава, у якій визнається і діє принцип верховенства права, є зразком та гарантом застосування принципу верховенства права іншими суб'єктами права. Водночас із розвитком правової культури людей звужується сфера виключних прав держави в усіх сферах суспільних відносин, зокрема у сфері легітимного примусу, оскільки привілейоване (чи, тим більше, монополне) становище держави у правових відносинах є сумнівним з огляду на ліберальні егалітарні моральні цінності, такі як особиста автономія.

Наближення України до ідеалу правової держави вимагає перегляду позитивістських норм чинної Конституції України. Зокрема, пропонується у ч. 1 ст. 92 слово «людини» виключити, а ч. 1 ст. 8 викласти в такій редакції: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Забезпечення верховенства права і прав людини є обов'язком держави і всього Українського народу. Права людини є природними та невідчужуваними і у сукупності становлять особисту автономію, тобто право на все, що відповідає самовизначенню та правомірним інтересам особи».

Перевага автономного значення верховенства права полягає у тому, що верховенство права на засадах особистої автономії забезпечується не тільки силами держави, а й силами всього народу та кожного з суб'єктів права. Правова держава в умовах правового нігілізму суспільства, особливо якщо правовий нігілізм небезпечно поєднується з елітизмом, навряд чи здатна ефективно нав'язувати верховенство права за допомогою апарату легального примусу; скоріше, за таких умов народовладдя буде фікцією та за оболонкою формальної законності все чіткіше проглядатиме авторитарна сутність політичного режиму, що ми бачимо в сучасній Росії. Коли ж верховенство права набуває автономного значення, справою всього народу стає збереження і розвиток правової культури цивілізованих суспільних відносин, взаємної поваги до прав, свобод, власності, гідності та індивідуального самовизначення кожної людини, забезпечення людської волі та безпеки.

Використані джерела

1. Young Alison L. Democratic Dialogue and the Constitution / Young Alison L. – Oxford : Oxford University Press, 2017. – 336 p.
2. Somek A. The Cosmopolitan Constitution / A. Somek. – Oxford : Oxford University Press, 2014. – 304 p.
3. Möller K. The Global Model of Constitutional Rights / K. Möller. – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 240 p.
4. Козюбра М. Верховенство права і Україна / М. Козюбра // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 30–63.
5. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / А. П. Заєць. – Київ : Парламентське видавництво, 1999. – 248 с.
6. Копейчиков В. В. Народовластие и личность / В. В. Копейчиков. – Киев : Украина, 1991. – 280 с.
7. Копейчиков В. В. Сучасна українська національна ідея: особистість, суспільство, право, держава / В. В. Копейчиков // Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах: збірник наукових статей / Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 1996. – С. 36–43.
8. Француз-Яковець Т. А. Теоретико-правове значення особистої автономії суб'єкта права / Т. А. Француз-Яковець, Ю. В. Шеляженко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – № 3 (12). – С. 31–35.
9. Познер Р. Економічний аналіз права / Р. Познер. – Харків : Акта, 2003. – 862 с.
10. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року // Право України. – 2011. – № 10. – С. 168–184.

Шеляженко Ю. В. Автономне значення верховенства права

З'ясовано автономне значення верховенства права як принципу, яким може керуватися у правових відносинах будь-який суб'єкт права, а не тільки держава. Автономне значення верховенства права полягає у тому, що всі суб'єкти права визнають право кожного відстоювати власні інтереси та користуватися доступними благами, уникають конфронтації та конфліктів інтересів, в усіх правових відносинах дотримуються визнаних і визначених ними норм (законів), як правило, попередньо проголошених, на основі яких здійснюється розсуд про справедливість (правосуддя), виявляються факти порушення права і встановлюється відповідальність для відновлення справедливості. Верховенством права для особи, як і для держави, є пріоритет дотримання закону в своєму волевиявленні, здійсненні особистої автономії, яка є сукупністю суб'єктивних прав і свободою вибору правових засобів реалізації інтересів суб'єкта права. Наближення України до ідеалу правової держави вимагає перегляду позитивістських норм чинного законодавства. Зокрема, доцільно внести зміни у статті 8, 92 Конституції України, якими встановити, що забезпечення верховенства права і прав людини є обов'язком держави і всього Українського народу, що права людини є природними та невідчужуваними і у сукупності становлять особисту автономію, тобто право на все, що відповідає самовизначенню та правомірним інтересам особи. Перевага автономного значення верховенства права полягає у тому, що верховенство права на засадах особистої автономії забезпечується не тільки силами держави, а й силами всього народу та кожного з суб'єктів права.

Ключові слова: верховенство права, права людини, особиста автономія, суб'єкт права, правосвідомість.

Шеляженко Ю. В. Автономное значение верховенства права

Установлено автономное значение верховенства права как принципа, которым может руководствоваться в правовых отношениях любой субъект права, а не только государство. Автономное значение верховенства права состоит в том, что все субъекты права признают право каждого отстаивать собственные интересы и пользоваться доступными благами, избегают конфронтации и конфликтов интересов, во всех правовых отношениях придерживаются признанных и определенных ими норм (законов), как правило, предварительно провозглашенных, на основании которых осуществляется суждение о справедливости (правосудие), выявляются факты нарушения прав и устанавливается ответственность для восстановления справедливости. Верховенством права для каждого лица, как и для государства, является приоритет соблюдения закона в своем волеизъявлении, осуществлении личной автономии, которая является совокупностью субъективных прав и свободой выбора правовых средств реализации интересов субъекта права. Стремление Украины к идеалу правового государства требует пересмотра позитивистских норм действующего законодательства. В частности, целесообразно внести изменения в статьи 8, 92 Конституции Украины, указав, что обеспечение верховенства права и прав человека является обязанностью государства и всего украинского народа, что права человека являются естественными и неотчуждаемыми и в совокупности составляют личную автономию, то есть право на все, что соответствует самоопределению и правомірним интересам лица. Преимущество автономного значения верховенства права состоит в том, что верховенство права на основе личной автономии обеспечивается не только силами государства, но и силами всего народа, каждого из субъектов права.

Ключевые слова: верховенство права, права человека, личная автономия, субъект права, правосознание.

Sheliashenko Y. Autonomous meaning of the rule of law

In the paper described autonomous meaning of the rule of law as a principle which can be applied in the legal relations of any subject of law, not only the state. The rule of law, in autonomous meaning, is principle that all law subjects should recognize the right of everyone to realize own interests and take available benefits, should avoid confrontation and conflicts of interest in all legal relations, and should be bound by rules (laws), accepted and defined by them, taking effect (generally) in the future, using for judgment about justice, for identifying violations of the law and measuring just liability. The rule of law for the person, so as for the state, is a priority of following the law in its activities, the exercise of personal autonomy, which is a scope of subjective rights and freedom to choose legal ways to implement own interests. Ukraine's commitment to the ideal of the rule of law requires a review of positivist norms of current legislation. It seems to be necessary to amend Articles 8 and 92 of the Constitution of Ukraine, to proclaim that common responsibility of the state and the entire Ukrainian people is realizing rule of law and inalienable natural human rights, in the scope constituted personal autonomy as the right to all that corresponds with person's self-conception and legitimate interests. The advantage of autonomous meaning of the rule of law is that rule of law on the basis of personal autonomy is provided not only by the state but by all the people and by each of the law subjects.

Key words: rule of law, human rights, personal autonomy, subject of law, justice.